

DROBNOSTI

LISTINA STACHA, PODKOMOŘÍHO PRAŽSKÉHO ARCIBISKUPSTVÍ, PRO SYMKA ŘEČENÉHO KWYDA Z 9. ČERVNA 1410. DIPLOMATICKÝ, PALEOGRAFICKÝ A JAZYKOVÝ ROZBOR¹

PETR SEDLÁČEK

This paper aims to bring some knowledge about the medieval charter from a collection of the Archive of Ronov nad Doubravou, Ref. No. 4. This document is was issued by Sub-chamberlain of Prague Archbishopric named Stach in 1410. The charter was described from the diplomatic and paleographic perspectives as well as language analysis, because it wasn't yet been done.

Key words: Stach, Sub-chamberlain of Prague Archbischoptic; Town of Ronov nad Doubravou; medieval charter; 15th century; description from the diplomatic and paleografic perspectives; language analysis.

Úvod

Předkládaný příspěvek se zabývá pergamenovou listinou podkomořího pražského arcibiskupství Stacha, jejímž zněním dává dne 9. června 1410 do dědičné držby Symkovi řečenému Kwyda svobodný mlýn v Ronově za čtyři kopy pražských grošů, které budou po dvou kopách placeny na sv. Jiří a sv. Havla. Na Velikonoce bude také zmíněný Kwyda či jeho následovníci odvádět větel bílé pšenice. Listina je uložena ve fondu Archiv města Ronov nad Doubravou, jenž je umístěn ve Státním okresním archivu Chrudim.²

V našem krátkém pojednání se na uvedenou listinu zaměříme z hlediska diplomatického, provedeme též stručný paleografický popis a zvláštní pozornost upřeme na jazykovou analýzu pramene, tj. na češtinu 15. století. Svým pojetím článek navazuje na dřívější příspěvky ohledně česky psaných pergamenových listin z východočeských archivů,³ které dosud nebyly, stejně jako Stachova listina, podrobeny podrobnému pomocno-vědně historickému popisu, ani bohemistickému komentáři. Naši hlavní motivací je položit další ze základních kamenů pro budoucí souhrnnou práci zaměřenou na jazykově české listiny z období vlády Václava IV., které jsou dnes uloženy ve východočeských archivech.

¹ Text vznikl v rámci projektu Grantové agentury ČR „RBMV X. Listiny a listy východočeských archivů z doby Václava IV.“, reg. č. 17-16153S.

² Státní oblastní archiv Zámorsk – Státní okresní archiv Chrudim, Archiv města Ronov nad Doubravou, inv. č. 4.

³ Přípravované články SEDLÁČEK, P.: *Několik poznámek k nejstarší jičínské listině - privilegii Petra a Čeňka z Vesele a Vartenberka (1416)*. Týž: *Nadační listina Jětricha z Janovic a Náchoda z 29. listopadu 1402. Diplomatický, paleografický a jazykový rozbor.*

Popis listiny

V pondělí před sv. Vítem, 9. června 1410, daroval Stach, podkomoří pražského arcibiskupství, svobodný mlýn v Ronově do dědičné držby Symkovi řečenému Kwyda za čtyři kopy grošů, které měly být vyplaceny po dvou kopách na den sv. Jiří, tj. 23. dubna, a sv. Havla, tedy 16. října. Dále na Velikonoce měl „*Kwyda i jeho budúci dávati věrtel biely čistě pšeničné*.“ Stach rovněž uvedl, že nebude-li mít Symek děti, může „*své zbožie nebo svoj purkrecht na smrteľnie posteli*“ dát „*komuž by chtěl podle vobyčeje města ronovského*.“ Ustanovena mu byla též možnost „*mlýn svobodný i s tiem se vším, což k tomu mlýnu příslušie, člověku dobrému a hodnému dáti nebo prodáti v též právo*.“

Stachova listina byla vyhotovena na pergamenu o klasickém listinném formátu *charta recta* s rozměry $31,6 \times 21,5 - 2,3$ cm v poměru šířka \times výška – plika. Psací látka se dochovala v ucházejícím stavu, přičemž je nutné zmínit zašpinění. Nejvýraznější skvrna se vyskytuje na pravém okraji v oblasti vodorovného přehybu. Mezi jedenáctým a dvanáctým řádkem textu je patrná další tmavá skvrna přibližně o velikosti čočky. Výraznějšího ušpinění si lze všimnout také pod textem, zejména pod plikou. Pergamen je lehce pomačkán a na horních rozích ohnutý. Další skvrny se vyskytují na zadní straně psací látky, kde jsou rovněž dva novověké indorsáty, z nichž ten horní, který informuje o inventárním čísle, je již značně vybledlý. Na dorzu je také přilepen papírový štítek s tištěným textem „*Národopisná Výstava Československá v Praze 1895. Z. P.*“ Rukou byly dopsány následující poznámky: „*Ronov; 107/5; Soc. 1/52*“. Písemnost byla původně opatřena třemi pečetěmi přivěšenými na pergamenových prouzcích, z nichž se dochovala pouze první, náležející vydavateli listiny. Otištěna byla do černého vosku s rozměrem 24 mm. Stav jejího dochování není valný, pečetní obraz je setřený, téměř nezatelný a po obvodu je vosk poškozený. Druhá pečeť náležela Pardussi Kbelovi z Lipovce, o jejíž existenci, kromě zmínky v koroboraci, svědčí i proříznutý otvor v pergamenu. Třetí pečeť přivěsili měšťané z Ronova a dochoval se pouze pergamenový proužek.

Listina se skládá z běžných listinných formulí. Začíná intitulací „*Já, Stach, tehdy podkomoří arcibiskupství pražského*“, na níž navazuje promulgace „*vyznávám tiemto listem všem, ktož jěj uzrie nebo čtúc uslyšie*“. Po dispozici je uvedena koroborace „*Jěmuž toho na svědomie a na lepšie potvrzenie svú sem pečeť k tomu listu přivěsil, připrosiv k tomu na svědomie pečeť slovného panoše Pardussa řečeného Kbel z Lypowcze a pečeť vopatrných lidí, měščan z Ronova*.“ Listina je ukončena datací, kterou tvoří místo vydání „*Jenž jest dán v Ronově*“, den podle svátku „*ten pondělí před svatým Vítem*“ a inkarnační rok „*léta po Božiem narození, tisíce čtyři sta desátého*.“

Z hlediska paleografie můžeme konstatovat, že písemnost je psána dobře čitelnou a úhlednou bastardou, nepřekvapivě orientovanou vertikálně. Vzhledem k ne příliš výraznému, avšak nepřehlédnutelnému střídání tenkých a silných tahů pera, označme písmo spíše za těžké, resp. těžší. Tenkých, vlasovitých čar si všimneme zejména u liter s dolní dotažnicovou délkou, avšak též u písmene „o“ (případně „a“), zvláště, je-li vyhotoveno pečlivě s gotickým lámáním, resp. nahrazením oblých tahů hranou. Patrná je snaha o rovné vedení řádků, avšak tok textu se na několika řádcích horní poloviny s blížícím se druhým (pravým) ohybem psací látky mírně prohýbá do takřka girlandového oblouku, čímž v těchto pasážích vznikají mezi jednotlivými řádky větší mezery. V dolní polovině je pro změnu vidno stoupající tendenci u konce řádků. Snad největší rozkolísanost vedení lze pozorovat u třináctého řádku. Listina nedisponuje žádnou zkratkou.

Stachova listina byla stylizována v českém jazyce. V době jejího vzniku přecházela čeština ke stabilizované podobě a měla za sebou řadu důležitých změn, avšak starý úzus ještě mohl dožívat. Mnohé jevy, s kterými se tedy v textech z 15. století setkáváme, neodrážejí skutečnou teh-

dejší výslovnost, nýbrž jsou pozůstatkem z dřívější formy a takto se udržují až do 16. století.⁴ Památky našeho písemnictví pocházející z tohoto období si zaslouží pozornost bohemistů, zvláště odborníků na starou češtinu, kteří jsou kompetentní k zodpovězení zásadních otázek ohledně ztráty jotace (ě > e), jež proběhla už ve 14. století,⁵ avšak přesahy do následného století nemůžeme s jistotou vyloučit, či monoftongizace (ie > í), k níž došlo v průběhu 15. století.⁶ V následujících řádcích provedeme stručný jazykový rozbor a dotkneme se některých hláskových změn, které si doložíme na příkladu Stachovy listiny. U analýzy konkrétních jevů, kde je vhodné zdůraznit pramennou podobu, použijeme transliteraci, jinak bude použita transkripcie. Citovaný text zvýrazníme kurzívou a ohraničíme uvozovkami.

Na úvod jazykového rozboru je nutné podotknout, že Stachova listina je psána mladším spřežkovým pravopisem. V rámci textu se nad literami „i“ a „y“ vyskytují tečky, nad „y“ často i dvě vedle sebe, což nás vede k otázce, zda pravopis listiny již začínal absorbovat prvky diakritiky ad hoc nabodenička krátká, tedy *punctus rotundus*, nebo se jedná pouze o odlišení příslušných liter. Pro přiklonění se k první variantě nám může posloužit srovnání s nejstarší dochovanou náhodskou listinou,⁷ kde se nad písmeny „i/y“ tečky nevyskytují. K nahrazování spřežek pomocí diakritických znamének v naší zkoumané listině nedochází.⁸ V textu si můžeme všimnout slovesa „mají“, které je jedním z pěti tzv. atematických sloves, které stará čeština měla. Pro nás je nejzajímavější jeho výskyt na jedenáctém řádku v podobě „*gmyely*“, tj. jměli, kde je jeho součástí počáteční „j“, které tu dosud nezaniklo v rámci procesu odstraňování pobočných slabik ve 14. století.⁹ Pobočná slabika uprostřed slova se vyskytuje i ve spojení „*na fmrtedlnye postely*“ (9. řádek). Ve dvou případech zaregistrujeme užití participia s-ového, které se utvořilo od infinitivního kmene otevřeného příponou -v, konkrétně „opatřiv, připrosiv“¹⁰ (2. a 14. řádek). Na zkoumané listině si můžeme hned několikrát ilustrovat přítomnost protetických hlásek, které byly předsouvány na počátek slova začínajícího samohláskou.¹¹ Příkladem nám budiž např. „*wobyczege*“, tj. vobyčeje¹² (tzn. obyčeje), „*wobczy*“, tj. vobcí¹³ (tzn. obcí), „*wopatrnému*“, tj. vopatrnému¹⁴ (tzn. opatrnému). K dalšímu vyskytujícímu se jevu patří rovněž asimilace znělosti. Starobylá grafika potvrzuje, že se v dřívějších dobách psalo dle výslovnosti, tzn., že písaři zachycovali to, co slyšeli.¹⁵ Takovou hláskovou spodobu si doložíme na případě slova „*gyeffto*“,¹⁶ tedy „ježto“, avšak v pramenné podobě došlo ke spodobě hlásky „š“ a „ž“. Dotkneme se ještě nejdůležitější disimilační změny šč > šť, k níž docházelo už ve 14. století. V následujícím století se postupně prosazovala a v 16. století již byla pravidlem.¹⁷ Stachova listina si

⁴ O tom více např. PLESKALOVÁ, J.: *Stará čeština pro nefilology*. Brno 2009, s. 24–48.

⁵ Tamtéž, s. 39.

⁶ Tamtéž, s. 47.

⁷ K listině více připravovaný článek SEDLÁČEK, P.: *Nadační listina Jětricha z Janovic a Náchoda z 29. listopadu 1402. Diplomatický, paleografický a jazykový rozbor*.

⁸ Srov. s výskytem diakritiky v listině Státní oblastní archiv Zámorsk – Státní okresní archiv Jičín, Archiv města Jičín, inv. č. 1. O ní více připravovaný článek SEDLÁČEK, P.: *Několik poznámek k nejstarší jičínské listině – privilegiu Petra a Čenka z Veselí a Vartenberka (1416)*.

⁹ Tamtéž, s. 36 a 109.

¹⁰ Tamtéž, s. 121.

¹¹ O protetických hláskách více tamtéž, s. 41.

¹² Viz SOA Zámorsk – SOKA Chrudim, AM Ronov nad Doubravou, inv. č. 4, řádek 9–10.

¹³ Viz tamtéž, řádek 3.

¹⁴ Viz tamtéž, řádek 4.

¹⁵ PLESKALOVÁ, J.: *Stará čeština*, s. 42.

¹⁶ Viz SOA Zámorsk – SOKA Chrudim, AM Ronov nad Doubravou, inv. č. 4, řádek 3.

¹⁷ PLESKALOVÁ, J.: *Stará čeština*, s. 43.

zachovává ještě původní podobu ve skupení sykavek, což si lze představit na slově „*myefczan*“,¹⁸ tedy „měščan“ namísto nového úzu „měšťan“. V souvislosti s touto změnou ještě podotkneme, že proběhla pouze v Čechách, vyhnula se jak Moravě, tak i přechodnému českomoravskému pásu, a je tedy typická pro Čechy a spisovnou češtinu.¹⁹ Další podstatnou změnou je diftongizace *ó > uo*, k níž došlo v průběhu 14. století²⁰ a jejím pravděpodobným pozůstatkem jsou někdejší koncovky některých slov ad hoc zájmena „svój“, které by jinak mělo podobu „svuoj“. Diftongizovanou podobu však ve znění zkoumané listiny lze rovněž dohledat na příkladu „muož“.²¹ Během následujícího století pak docházelo k monoftongizování *uo > ů*,²² které však popisovaná listina ještě nereflektuje. Další změnou, u níž je zapotřebí se pozastavit, je diftongizace *ú > ou*, o jejímž provedení máme spolehlivé důkazy až z 80. let 14. století. Vzniklý diftong „ou“ byl zprvu zapisován jako „au“ (např. u slova „budoucí“ jde o tvar „budaucí“, v dobové grafice pak „budawci“).²³ Ve Stachově listině se však uvedená změna dosud neprojevila a vyskytuje se v ní ještě starý úzus: „budúci“, „čtúc“, „budú“, „takúto“ či „svú“. Vzhledem k tomu, že v období vzniku Stachovy listiny se český jazyk nachází ve fázi přechodu ke stabilizované formě, musíme se zaměřit na dvě velmi významné změny, které mají zásadní vliv při práci s každým historickým pramenem psaným v českém jazyce 14.–16. století a staví badatele před řadu otázek, které je nutné při transkribování řešit. První toliko závažnou změnou, na níž upřeme pozornost, je ztráta jotace, tedy přeměna *ě* (krátké *jať*) > *e*, která spolu s hlavní historickou depalatalizací²⁴ během 14. století způsobuje, že se místo „ie/ye“ píše „e“.²⁵ Vlivem setrvačnosti se však i v 15. století setkáváme s původní formou psaní, kterou si ukážeme na několika příkladech ze zkoumané listiny: „*wsyem*“, tj. všem (1. řádek), „*gyey*“, tj. jěj (1. řádek), „*gye/ffto*“, tj. jěšto (3. řádek), „*drzyewye*“, tj. dřievě (5. řádek), „*gyednu*“, tj. jědnu (8. řádek), „*gyemuz*“, tj. jěmuž (13. řádek), či „*panoffye*“, tj. panošě (14. řádek). V případě, že by tehdejší čeština změnu již přijala, byla by uvedená slova v dnešní podobě: všem, jej, ježto, dřive, jednu, jemuž a panoše. Druhou, mladší změnou, kterou se budeme zabývat, je monoftongizace dlouhého *jať*, *ie > í*, k níž docházelo během 15. století, leč v grafice dobových památek převládá stále „ie/ye“.²⁶ Během transkribování písemností vzniklých v této době tedy vyvstává otázka o respektování zvukové podoby, resp. problému, zda se přikloníme k původní formě, např. „arcibiskupstvie“, nebo již monoftongizovanému tvaru „arcibiskupství“. Uvedenou změnu si můžeme doložit na celé řadě dalších slov ze zkoumaného pramene, např. „*vzrye*“, tj. uzříe/uzří (2. řádek), „*zbozye*“, tj. zbožie/zboží (9. řádek), „*potwrzenye*“, tj. potvrzenie/potvrzení (13. řádek), či „*Bozyem*“, tj. Božiem/Božím (poslední řádek). Za zmínku ještě stojí netradiční, pravděpodobně chybně napsaná podoba slova „grošů“ ve tvaru „*grofyew*“, tj. grošěv (6. řádek), místo v té době často ještě užívaného „grošov“, případně již diftongizovaného „grošuov“.

¹⁸ Viz SOA Zámorsk – SOKA Chrudim, AM Ronov nad Doubravou, inv. č. 4, řádek 15.

¹⁹ PLESKALOVÁ, J.: *Stará čeština*, s. 43.

²⁰ Tamtéž, s. 40.

²¹ Viz SOA Zámorsk – SOKA Chrudim, AM Ronov nad Doubravou, inv. č. 4, řádek 12.

²² PLESKALOVÁ, J.: *Stará čeština*, s. 47.

²³ Tamtéž, s. 45–46.

²⁴ O tom podrobněji tamtéž, s. 38–39.

²⁵ Tamtéž, s. 39.

²⁶ Tamtéž, s. 47.

Závěr

V předkládané stati jsme se zabývali listinou podkomořího pražského arcibiskupství Stacha z 9. června 1410,²⁷ která je dnes uložena pod inventárním číslem 4 ve fondu Archiv města Ronov nad Doubravou, jenž spadá pod Státní okresní archiv Chrudim. Písemnost se zachovala v dobrém stavu, z defektů bychom mohli zmínit pouze ušpinění pergamenu na několika místech, ohnuté horní rohy psací látky a dvě odtržené pečeti. Z původních tří ověřovacích prostředků, které byly přivěšeny na pergamenových proužcích, se zachovala pouze vydavatelova pečeť otřítá v černém vosku, se setřeným pečetním obrazem a poškozením po obvodu. O přítomnosti druhé pečeti, jež náležela Pardussi Kbelovi z Lipovce, svědčí kromě koroborace také otvor v psací látce, kterým byl původní proužek pergamenu protažen. Památkou po třetí pečeti, již přivěsili ronovští měšťané, je pergamenový proužek. Svými rozměry 31,6 × 21,5 – 2,3 cm (šířka x výška – plika) odpovídá listina nejběžnějšímu středověkému formátu *charta recta*.

Proveden byl diplomatický a paleografický popis písemnosti, podrobněji jsme se věnovali také jazykové stránce dokumentu, tj. češtině 15. století a jednotlivým hláskovým změnám a užitým gramatickým jevům. Z hlediska diplomatiky jsme dospěli k závěru, že listinu tvoří běžné listinné formule, tedy intitulace, promulgace, dispozice, koroborace a datace, kterou tvoří uvedení místa vydání písemnosti, den specifikovaný svátkem a inkarnační rok. V paleografickém rozboru jsme se omezili na elementární otázky ohledně typu písma, jeho sklonu, vedení řádků, čitelnosti a užitých zkratk. V uvedených úkolech jsme došli k následujícím zjištěním: listina je psána spíše těžkou bastardou, která je dobře čitelná, úhledná a písař neužíval žádné zkratky. Překvapením není, že je písmo orientováno svise. Navzdory snaze vést řádky rovně dochází k jejich kolísání a prohýbání do oblouků.

Stachova listina je psána mladším spřežkovým pravopisem. K nahrazování spřežek diakritikou nedochází, o jejich prvcích spekulujeme (na základě srovnání s nejstarším jičínským privilegiem a náchodskou nadační listinou²⁸) v souvislosti s literami i/y, nad nimiž se objevuje *punctus rotundus*, nad y často dvojitý. Za zásadní otázku považujeme postupování při transkripci u slov, které si zachovávají starší úzus, byť zvuková podoba jazyka již mohla odpovídat provedeným změnám, zejm. ztrátě jotace ě > e („*panoffye*“ = panoš/panoše) a monoftongizace ie > i („*vzrye*“ = uzrie/uzří). Z ostatních jazykových jevů jsme si všimli výskytu participia s-ového (opatřiv, připrosiv), neodstraněné pobočné slabiky na příkladu slova „jměli“ a „smrte-dlné“, asimilace znělosti (ješto/ježto) či disimilace šč > št. V psané podobě je zachováno i protetické v, např. vobyčeje, vopatrnému. U diftongizace bylo pozorováno hned několik jevů. Změnu ó > uo listina nereflktuje, vyjma slova „muož“. Nadále se zde tak vyskytují dlouhé samohlásky, např. svój. Přeměna ú > ou se taktéž neprojevila a udržuje se starý způsob psaní, např. takúto.

Písemné dědictví ze 14. a 15. století je zajímavým materiálem pro odborníky na starou češtinu, s jejichž spoluprací bychom našli plauzibilní odpovědi na výše nadnesené otázky ohledně postupu při transkripci slov, které pozůstávají ve starší grafické formě, byť zvuková podoba již teoreticky odpovídala provedeným změnám. Stať o ronovské listině podkomořího Stacha představuje další ze střípků k regionální historii, ovšem podněcuje též k rozsáhlejšímu bádání za předpokladu rozšířeného souboru zkoumaných písemností a případné komparace s jinými písemnými

²⁷ SOA Zámorsk – SOKA Chrudim, AM Ronov nad Doubravou, inv. č. 4.

²⁸ O listinách více připravované články SEDLÁČEK, P.: *Několik poznámek k nejstarší jičínské listině - privilegiu Petra a Čenka z Veselí a Vartenberka (1416)*. Týž: *Nadační listina Jětricha z Janovic a Náchoda z 29. listopadu 1402. Diplomatický, paleografický a jazykový rozbor*.

památkami téhož období i provenience. Náš příspěvek je stupínkem k vypracování syntetizující práce se zaměřením na východočeské písemné památky z hlediska pomocno-vědně historického a lingvistického.

Mgr. Petr Sedláček
Historický ústav Akademie věd ČR
Veverí 97
602 00 Brno
Česká republika
e-mail: sedl.p@mail.muni.cz